

УДК 37.013.42:373

СИСТЕМА ДОПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ УКРАЇНИ

Світлана Когут

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Дорошенка, 41, 79000 Львів, Україна*

Обґрунтовано організацію системи допрофесійної підготовки соціального педагога у середовищі загальноосвітньої школи. Запропоновано для використання у навчально-виховному процесі модель допрофесійної підготовки учнів середніх шкіл до діяльності соціально-педагогічного характеру.

Ключові слова: система допрофесійної підготовки соціального педагога, модель допрофесійної підготовки, структурні елементи моделі.

У результаті проведеного пошукового аналізу ми виявили порушення наступності в системі професійної підготовки соціального педагога в Україні, а саме: відсутність початкового її елемента – системи допрофесійної підготовки майбутніх соціальних педагогів. Розробляючи головні ідеї й програму вдосконалення системи допрофесійної підготовки соціального педагога в Україні, ми ґрунтувалися на головних вимогах до її побудови:

- *особистої орієнтованості.* Система допрофесійної підготовки соціального педагога на базі загальноосвітніх шкіл України повинна враховувати безпосередні запити, інтереси, здібності майбутніх фахівців, чия професійна підготовка у вищому закладі освіти не може розпочинатися з “нуля”, а з усвідомленого професійного вибору;
- *професійної орієнтованості.* Система допрофесійної підготовки соціального педагога повинна бути початковим, базовим елементом цілісної системи професійної підготовки, відповідати вимогам, які ставить до абітурієнта сучасна вища школа, професійним стандартам і вимогам до роботи соціального педагога в Україні;
- *відповідності міжнародним освітньо-професійним стандартам діяльності соціально-педагогічного характеру* – система допрофесійної підготовки соціального педагога повинна розвиватися з урахуванням практики підготовки таких фахівців у світовому освітньому просторі у руслі Болонського процесу.

Структуру орієнтовної програми допрофесійної підготовки соціального педагога ми розробляли, враховуючи такі вихідні положення.

Перше. В Україні професійна підготовка соціального педагога у вищому навчальному закладі *не має в своїй основі етапу допрофесійної підготовки як розвиненої та структурованої системи*, а лише окремі елементи такої роботи, що порушує логіку формування особистості професіонала на першому ж її етапі та ускладнює, уповільнює професійне самовизначення студентів – майбутніх соціальних педагогів. Аналізуючи наявний в Україні досвід розвитку довузівських систем професійної підготовки економічного, юридичного, педагогічного, медичного, мистецького та інших напрямів, дійшли висновку про перспективність подальшого розвитку такого напрямку професійної підготовки на базі загальноосвітніх шкіл: допрофесійної підготовки до діяльності соціально-педагогічного характеру. Поняття соціально-педагогічна діяльність Р. В. Овчарова [2, с. 27] характеризує як діяльність, що охоплює послідовну роботу із соціального виховання дітей і підлітків у конкретному мікросоціумі, що їх оточує, яка спрямована на їхню успішну адаптацію, індивідуалізацію та інтеграцію. Об'єктом такої роботи передусім є дитина в мікросоціумі, а предметом – сам процес соціального виховання дітей.

Друге. Як засвідчив аналіз розвитку систем професійної підготовки соціального педагога в Україні та Польщі, навчальні, освітні, наукові системи соціальної педагогіки отримували новий поштовх у розвитку саме внаслідок змін у соціальному середовищі. Розвиток соціально-економічних структур в Україні дає змогу зробити висновок, що професійна база для діяльності соціально-педагогічного характеру в Україні має тенденцію до зростання. На підставі порівняльного аналізу дійшли висновку, що відбуватиметься і подальша диференціація цієї професії.

Третє. Необхідність у діяльності соціального педагога є завжди, бо вирішення соціальних проблем — процес перманентний. Особливо потреба виникає тоді, коли сім'я чи школа не може забезпечити умов для повноцінного розвитку особистості. Школа в Україні здебільшого не забезпечує різні аспекти співпраці всіх учасників навчально-виховного процесу – учнів (учнівського колективу), вчителів, класних керівників, адміністрації, фахівців (психолог, бібліотекар, педагог-організатор) тощо.

Аналізуючи соціально-педагогічну діяльність у середовищі загальноосвітньої школи, можна простежити, що функції соціального педагога частково виконують учителі (як класні керівники), практичні психологи, педагоги-організатори. Та найбільше ці функції виконує саме педагог-організатор. У його посадові обов'язки входить вирішення питань педагогічно доцільної взаємодії школи з навколишнім середовищем, місцем проживання дитини, її сім'єю. Однак ці функції він виконує частково,

здебільшого діяльність педагога-організатора спрямована на зовнішні форми масової виховної роботи школи, а не на вирішення соціально-педагогічних проблем дитинства взагалі та конкретної дитини зокрема. Поза полем діяльності педагога-організатора залишається життєвий соціум дитини, її інтереси, захищеність, психічний комфорт як в дитячому колективі, так і в сім'ї, колі однолітків. Він не забезпечує для дитини процесу підготовки для самостійного життя у суспільстві. Його обов'язки анімаційні, перевантажені завданнями ідеологічного (хоч і завуальовано) характеру й організацією колективних форм виховної роботи, які суперечать загальним положенням Національної освітньої доктрини.

Функції ж соціального педагога у шкільному середовищі набагато глибші, повніші, охоплюють усю сферу соціалізації дитини шкільного віку. Отже, виконання соціально-педагогічної діяльності є обов'язком не тільки соціального педагога, але й інших педагогічних працівників школи, лише з різною наповненістю змісту виконуваної соціально-педагогічної діяльності.

Професія „соціальний педагог” є для України порівняно новою, введена у штатний розпис школи, однак вона поки що не стала масовою, головню зважаючи на причини суто матеріального характеру та, частково, інертність мислення. Це створює певні труднощі з організацією посадовими особами діяльності соціально-педагогічного характеру, які не є фахівцями у цій галузі, хоча серед посадових обов'язках багатьох педагогічних працівників є завдання суто соціально-педагогічного характеру. Це потребувало проведення певних інструктивних нарад і початкової підготовки педагогічних працівників, зокрема організаторів учнівської молоді, класних керівників тощо.

З педагогічними працівниками шкіл, які брали участь у педагогічному експерименті, ми проводили консультації, інструктивні наради, тренінги, семінари, щоб:

- ознайомити їх з метою та завданнями Орієнтовної програми допрофесійної підготовки соціального педагога;
- надати допомогу в інформаційно-консультативному забезпеченні педагогічних працівників відповідно до специфіки й особливостей соціально-педагогічної діяльності в середовищі учнівської молоді;
- ознайомити їх з новими педагогічними підходами, інтерактивними методиками.

Четверте. В Україні є певні традиції та різноманітний досвід діяльності соціально-педагогічного характеру. Педагогічні працівники, випускники вищих педагогічних шкіл знайомі з цими традиціями як опосередковано, так і безпосередньо. Дуже багатий досвід діяльності соціально-педагогічного характеру, який пов'язаний із регіональною

специфікою, є у дитячих і молодіжних організаціях шкіл, його варто розвивати з урахуванням сучасних психолого-педагогічних знань.

П'яте. У досвіді підготовки соціального педагога, як і соціального працівника у розвинених зарубіжних країнах, простежується спрямованість на те, що конкретно соціальною роботою повинні займатися люди, котрі безпосередньо цьому навчалися, а навчатися – ті, які безпосередньо цим уже займалися як волонтери. Теоретичному навчанню соціальних педагогів майже завжди передує їхня діяльність як добровільних помічників соціальних працівників. Штати добровольців є у кожній громадській організації.

Діяльність добровільного помічника соціального педагога, педагога, класного керівника, організатора учнівської молоді тощо ми розглядаємо як таку, що насамперед потрібна йому самому, щоб уточнити своє розуміння суті й завдань соціально-педагогічної діяльності, виявити свої організаторські та комунікативні здібності. Пізнання добровільними помічниками себе, формування особистих рис, уточнення професійних знань, оцінок, пріоритетів, власного професійного вибору є першочерговим завданням для дорослих керівників – організаторів волонтерської діяльності в середовищі учнівської молоді. Вони, зазначимо, не ставлять завдань прямої підготовки учнів до вступу на спеціальності соціально-педагогічного чи соціального спрямування. *Розширення знань про себе і про професію, інтегрування знань і досвіду власної, наближеної до професійної діяльності соціально-педагогічного спрямування* – це три головні кити, на яких повинні триматися діяльність дорослих організаторів системи допрофесійної підготовки соціального педагога. “Було б помилково вважати, що єдиною характеристикою добровольців є чистий альтруїзм і що ті, хто виявляє бажання бути добровольцями, не можуть бути напряму зацікавлені в результатах своїх дій... Деякі бажають набути досвіду, чомусь навчитися; інші шукають визнання, відчуття належності, відволікання від своїх проблем, розширення кола знайомств, контактів; треті хочуть приносити користь, довести самому собі, що вони на щось здатні, знайти зміст життя” [1, с. 75].

Впровадження цих, безперечно, корисних традицій в Україні має бути пов'язане з можливостями і потребами визначеного соціуму. Є великі міста, де розгалужені соціологічні служби, зокрема і ті, котрі мають досвід організації “школи волонтерів” і практику залучення до своєї діяльності добровільних помічників. Є маленькі населені пункти, де поле для діяльності соціально-педагогічного характеру таке ж за сутністю і завданнями, лише менше за масштабами. Саме тому розроблену нами *Орієнтовну програму допрофесійної підготовки до діяльності соціально-педагогічного характеру учнів старших класів загальноосвітніх шкіл* можна розглядати як першу ланку системи професійної підготовки соціального педагога і як орієнтовну

програму, що лише окреслює спрямованість, можливості й у кожному конкретному авторському виконанні та соціумі реалізовується по-різному. Інваріантною основою Орієнтовної програми є *модель допрофесійної підготовки* соціального педагога. Її підструктура складається з трьох головних елементів (система знань про себе; інформація про професію; інтегрування знань і досвіду власної, наближеної до професійної діяльності) як складових індивідуальної культури особистості.

Індивідуальна культура особистості школяра охоплює весь внутрішній світ його надбань, що виражається у поведінці й діяльності. Шкільна педагогічна система, виховання у сім'ї, вплив середовища на початок навчання у старшій школі відіграють важливу роль у перебігу ідентифікаційних процесів. Серед знань про людину, природу, суспільство, досвіду діяльності, досвіду творчих дій та системи ціннісних відношень, які учень отримує у школі й поза нею, безпосередньо основою для початків формування професійної ідентифікації стають:

- знання про професію та ставлення до професійної діяльності як такої, що є однією із важливих підстав для формування самостійності людини у соціумі;
- ставлення до себе, до людей і всього живого, до всього, що створене людською працею, до спільноти.

Відомо, що, обираючи майбутню професію, учні користуються різними підходами. Це і престижність, матеріальна забезпеченість, продовження родинної династії. Та інколи діти обирають професію, яку мали змогу спостерігати в дії або ж під час реального виконання певних найпростіших професійних дій. До таких дій ми залучали учнів експериментальних класів. На нашу думку, реальна участь учнів у діяльності зумовлюватиме зміни індивідуальних рис особистості (психологічних, професійних), що зможе забезпечити в подальшому ефективне виконання конкретних професійних завдань і вияв творчості.

Систему знань про себе розглядаємо як перший елемент моделі допрофесійної підготовки. Особливої актуальності цей елемент набуває тому, що шкільного психолога досі у значній більшості шкіл України немає, і простежується загальна тенденція зростання малокомплектних шкіл. Отже, уявлення про себе у середньостатистичного школяра будуються лише на підставі власних і чужих оцінних суджень.

Ми запропонували педагогам-організаторам, класним керівникам використовувати такі види діяльності.

Перший блок. Застосовуючи психолого-педагогічні методи дослідження (анкетування, опитування, тестування), сприяти визначенню рівня розвитку особистісних характеристик: темпераменту, характеру, комунікативних здібностей, вміння слухати, рівня сформованості емпатії, рівня

конфліктності, схильності до педагогічної професії, пріоритетів у соціально-педагогічній діяльності.

Другий блок. Зорінтований на формування та удосконалення загальних знань, умінь і навичок. Цьому сприятимуть проведення тренінгів комунікативності; тренінгів поведінки; тренінгів подолання конфліктності; тренінгів релаксації та творчості; тренінгів етичності; тренінгів з техніки безпеки. На заняттях рекомендували використовувати вправи, спрямовані на набуття навиків ефективного спілкування, розвитку особистісних характеристик, які є необхідними для майбутніх соціальних педагогів. Закінчувати заняття ми рекомендували рефлексією – внутрішньою самооцінкою, самоаналізом кожного члена групи. (Рефлексія є важливим етапом набуття й осмислення власного досвіду соціально-педагогічних дій. Функціонування рефлексивного середовища у процесі допрофесійної підготовки сприяє критичному оцінюванню себе і своєї діяльності, робить учня суб'єктом власної активності, стимулює внутрішні зусилля особистості, її саморозвиток).

Інформація про професії – другий елемент моделі допрофесійної підготовки.

Соціоекономічні зміни, конкуренція, лабільні ринкові відносини спричинили до того, що учні досить швидко визначаються професійно і обирають освітні послуги у позашкільних закладах, не задумуючись над тим, чи обраний напрямок підготовки — його. Щоб ефективніше вирішити таку проблему, як професійне самовизначення, професійна орієнтація, учні повинні отримати консультативну психолого-педагогічну допомогу (але на практиці вона є організованою лише в окремих школах). Важливою передумовою забезпечення свідомого вибору педагогічної професії є створення умов для функціонування системи допрофесійної адаптації в роки навчання у середній школі.

Ми рекомендували використовувати різні види профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю:

- ознайомлювати учнів з типами професій: “людина-природа”, “людина-техніка”, “людина-людина”, “людина-знакова система”, “людина-художній образ” (так поділено професії з огляду на особливості функціонування середовища діяльності). Характеризувати кожний із типів професій, а також наводити конкретні приклади спеціальностей, що відповідають кожному з них;
- презентувати тип професій (учні працюють у групах), охарактеризувати з власного досвіду завдання і обов'язки конкретного спеціаліста, засоби діяльності, вимоги до виконання

діяльності, умови праці, можливості професійного зростання (кар'єра), плюси і мінуси певного типу професій;

- визначати пріоритетний для учня тип професій, використовуючи для цього відповідний тест на визначення професійної спрямованості учня;
- аналізувати власні якості та властивості особистості в аспекті обраного типу професій, специфіку кожного з типів професій; використовувати профорієнтаційні ігри та вправи, які сприяють кращому розумінню сутності типів професій і зіставленню їх з можливостями й уподобаннями кожного учня;
- окреслювати можливі шляхи опанування обраного типу професій. Ознайомлювати із системою освіти України, акцентувати на регіональних закладах освіти різних типів акредитації; аналізувати правила вступу до навчальних закладів освіти.

Оскільки запропонована нами Орієнтовна програма допрофесійної підготовки до діяльності соціально-педагогічного характеру учнів старших класів загальноосвітніх шкіл мала рекомендаційний характер, педагогічні працівники (учасники експерименту) під час виконання своїх посадових обов'язків були зорієнтовані допомогти дітям виявити власні здібності; розвивати ці здібності у конкретній діяльності, що має соціально-педагогічний акцент; ознайомити старшокласників із сутністю соціально-педагогічної діяльності. Це, відповідно до гіпотези дослідження, повинно було допомогти учням набути власного досвіду соціально-педагогічної діяльності; сформувати стійкі мотивації до виконання діяльності; набути досвіду осмислення нової діяльності; підготувати їх до усвідомленішого вибору професії. Ефективність залучення учнів до соціально-педагогічної діяльності виявляється саме у процесі розвитку їхніх якостей – комунікативних, організаторських тощо.

Працюючи над змістом програми, ми взяли за основу тезу, що завдяки залученню учнів-старшокласників до конкретної соціально-педагогічної діяльності у них можуть виявлятися і формуватися первинні педагогічні вміння, а вибір професії буде усвідомленішим. Особлива увага приділялася етапам залучення до елементарних видів професійної соціально-педагогічної діяльності, а саме: ознайомлення з функціональними обов'язками соціального педагога у середовищі загальноосвітньої школи, із змістом головних напрямів діяльності, способами і формами залучення старшокласників до такої роботи. Акцентували, що соціально-педагогічна діяльність у середовищі школи може бути реалізована шляхом налагодження: співпраці з учнем, учнівським колективом; з класними керівниками; із шкільним психологом; з адміністрацією школи; з батьками та батьківськими радами.

Для виконання цих видів роботи пропонували такі методи: спостереження, бесіда, опитування, анкетування, вивчення документів; підтримка дітей із сімей “ризик”, сприяння у вирішенні проблеми, посередництво в особистісній самореалізації; роз’яснення проблеми, адекватне реагування на проблему, вибір програми і плану дій, обговорення шляхів вирішення проблеми, координація зусиль найближчого оточення особистості, створення груп підтримки, моделювання ситуації для нового досвіду, створення та оцінка ситуації успіху, підтримка ініціатив, створення умов для творчості.

Механізм залучення учнів до діяльності ми розглядаємо як процес, що складається з пропедевтичного і практичного етапів.

Оскільки запропонована Програма допрофесійної підготовки має рекомендаційний характер, то природно виникає запитання, яким чином залучати дітей до такої діяльності. Ми пропонували організувати пошук учнів з допомогою самих же учнів – активу школи. Всупереч загальноприйнятій думці, добровольці не пропонують свої послуги “добровільно”, а майже завжди їх до цього спонукають. Дуже важливо усвідомити, що тільки деякі з них готові спонтанно й безкорисливо приєднатися до виконання якоїсь роботи, навіть якщо вона їх цікавить і вони розуміють її мету [1, с. 76]. Залучення учнівської молоді до різних форм соціальної допомоги дітям, інвалідам, людям похилого віку, багатодітним сім’ям є ефективним засобом вільного саморозвитку особистості в діяльності та спілкуванні як соціокультурному процесі.

Залучення учнів до волонтерської діяльності швидше мало стихійний, ніж планомірний характер. Традиційні форми роботи, які застосовували у середовищі школи педагоги-організатори, соціальні педагоги, сприяли залученню до їх організації активних учнів школи. Це, зокрема, проведення позаурочних і позашкільних виховних заходів як запланованих, так і організованих на запит учнів; відвідування масових заходів; проведення бесід на морально-етичні теми з учнями молодших класів. Процес підготовки до таких заходів ми рекомендували розглядати як сприятливі моменти для виявлення дітей, в яких є здібності до соціально-педагогічної діяльності. Важливо було зацікавити дітей пізнанням інформації з метою соціальної самореалізації, саморозвитку, самоствердження через елементи власної соціально-педагогічної діяльності, яка дає можливість опанувати мистецтво життєтворчості особистості. Таким чином сформувалася мобільна група старшокласників, з якою була можливість працювати за прованою програмою. Їх залучали до конкретних видів педагогічно спрямованої волонтерської діяльності. Водночас із залученням учнів до діяльності відбувалося і ознайомлення їх із загальною інформацією про соціально-педагогічну діяльність, волонтерський рух.

Увага педагогічних працівників була зорієнтована на формування у старшокласників професійно орієнтованих знань, умінь і навичок. Акцент було зроблено на специфіці роботи соціального педагога з різними категоріями дітей (принципи роботи з профілактики алкоголізму, куріння, наркоманії, ВІЛ/СНІДу, пропагування здорового способу життя; особливості роботи з дітьми молодшого, середнього та старшого шкільного віку з проявами асоціальної поведінки; особливості організації культурно-освітньої, спортивно-оздоровчої та творчої роботи в середовищі учнівської молоді).

Третя складова моделі допрофесійної підготовки – інтегрування знань і досвіду власної, наближеної до професійної діяльності.

Вважаємо, що ця складова має узагальнювальний характер, оскільки на цьому етапі закріплюються здобуті елементарні професійні знання. Учні старших класів виконували різноманітні види соціально-педагогічної діяльності, попередньо консультуючись у класного керівника чи педагога-організатора.

Важливим елементом допрофесійної підготовки є сприяння розвитку самостійного наукового пошуку, уміння застосовувати здобуті знання на практиці, вчитися професійно мислити, діяти, тобто розвивати свій власний професійний потенціал, використовуючи набутий певний життєвий досвід. Осмислити учням цей досвід допомагає рефлексивний аналіз.

У допрофесійній підготовці соціального педагога рефлексивні процеси виявляються у:

- самоаналізі власної навчальної діяльності як діяльності майбутнього соціального педагога і самого себе як суб'єкта;
- осмисленні позитивних і негативних сторін цієї діяльності; ступені впливу отриманих результатів на особистість дитини і вирішення її проблеми;
- намірах адекватно розуміти і цілеспрямовано регулювати думки, почуття і вчинки оточуючих;
- проектуванні конкретного змісту діяльності з урахуванням специфіки мотиваційної сфери дитячого колективу;
- врахуванні особистих можливостей, досвіду і матеріальних умов для реалізації визначених намірів.

Отже, систему допрофесійної підготовки до діяльності соціально-педагогічного характеру в середній школі України ми розглянули як складову системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів і як орієнтовну програму, що окреслює спрямованість, можливості й у кожному конкретному авторському виконанні та соціумі реалізовується по-різному. Запропонована нами Базова модель допрофесійної підготовки складається з трьох головних елементів (система знань про себе; система знань про професію; інтегрування знань і досвіду власної, наближеної до професійної

діяльності), а змістове наповнення залишає простір для творчої діяльності педагогічних працівників. Вважаємо, що побудова системи допрофесійної адаптації у структурі професійної підготовки соціального педагога повинна базуватися на рефлексивній основі, що сприятиме удосконаленню як власних загальних, так і пропедевтичних професійно орієнтованих соціально-педагогічних знань, умінь і навичок майбутніх соціальних педагогів.

-
1. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Р. Х. Вайнола, А. Й. Капська, Н. М. Комарова та ін. К., 1999.
 2. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога. М., 2001.

PRE-SERVICE SOCIAL TEACHER TRAINING IN SECONDARY SCHOOL OF UKRAINE

Svitlana Kohut

*Ivan Franko National University of L'viv
Doroshenko Str., 41, UA-79000 L'viv, Ukraine*

The paper highlights the pre-service training of social teachers in secondary school. It introduces the model of high school students' pre-service training for social work that may be involved in secondary education.

Key words: pre-service social teacher training, social teacher education, model structure elements.

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2004
Прийнята до друку 21.10.2004